

Un foc purificador: la Flama del Canigó en la nit santjoanenca. El testimoni de Francesc Comte (segle XVI)

Pep Vila

Sabem, perquè ho podeu llegir i consultar a qualsevol llibre o web dedicat als focs de Sant Joan, que la Flama del Canigó és una iniciativa, relativament recent, del rossellonès Francesc Pujade (1903-1975), d'Arles, que l'any 1955, juntament amb Esteve Albert i Corp (1914-1995), poeta, autor teatral, historiador i promotor cultural, i Josep Deloncle (Perpinyà, 1913-1990), folklorista, activista cultural i polític nord-català, fundador de la Casa Pairal, inspirats en el massís del Canigó i en el poema homònim de Jacint Verdaguer, van voler tirar endavant la iniciativa. Ras i curt, es tractava d'encendre els focs de la Nit de Sant Joan al cim d'aquesta muntanya, d'iniciar el costum de baixar el foc del cim i encendre les fogueres a moltes viles i llocs de la Catalunya del Nord.

Corria l'any 1963, quan Pujade i Joan Iglesias, impulsor de les fogueres de Sant Joan a la Catalunya del Nord, van posar-ho en pràctica. Més endavant, en un acte de germanor, van voler que la flama es repartís arreu dels Països Catalans. L'any 1966, la flama creuava la frontera per primera vegada. La celebració anava lligada a la recuperació mil·lenària del solstici d'estiu que actualment es fa també en altres llocs del Pirineu: falles d'Isil, Alins, Durro, Vilaller, Barruera, Pont de Suert i Andorra, etc. També tinc notícia d'enceses de focs a Occitània i a Provença. L'any 2024 se celebrava a Niça el trenta-setè *Congrès Européen des Feux de la Saint-Jean*, que suposo que deu tocar la festa santjoanenca des de l'òptica francesa. El folklorista francès Arnold van Gennep va dedicar molts estudis a aquesta celebració. Des de l'any 1965, el Castellet de Perpinyà conserva ininterrompudament la flama amb què s'encenen les fogueres en aquella nit màgica.

Recordem breument que un fragment del «cant primer» del poema *Canigó* ja recull la tradició de fer un aplec festiu en aquesta muntanya per Sant Joan, on els fallaires baixaven les falles enceses:

*Del bosc de Canigó són los fallaires
que dansen, fent coetejar pels aires
ses trenta enceses falles com trenta serps de foc;
en sardana fantàstica voltegen
i de mà en mà tirades espumegen,
de bruixes i dimonis com estraient un joc.*

Les *Il·lustracions* de Francesc Comte

No fa pas gaire que rellegia les *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya y Conflent*, de Francesc Comte (Illa, Rosselló, primera meitat del s. XVI – ?, entre 1586 i 1587), notari, historiador, poeta del Rosselló. Comte va viure a Illa entre 1544 i 1578, havent fet estades a Barcelona, Tolosa i Narbona. També va publicar dos quintets laudatoris que es poden llegir a l'edició barcelonina de l'obra de Joan Pujol, de l'any 1573, *La singular y admirable victòria que per la gràcia de nostre senyor Déu obtingué el sereníssim senyor don Juan d'Àustria de la potentíssima armada turquesca*.

L'historiador Joan Tres s'ha dedicat a l'estudi d'aquest notari. Hom pot consultar: «Francesc Comte o el sentiment de revolta contra les pretensions franceses sobre el Rosselló», *Revista de Catalunya*, 83/3 (1994), p. 54-63, i l'edició anotada de les *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent* (Barcelona: Curial, 1995). L'any 1879, Jaume Colell en va fer una edició parcial com a fulletó de la *Veü del Montserrat* (Vic: R. Anglada, 48 p.). Ignoro si Jacint Verdaguer va arribar a conèixer o a llegir aquesta edició abreujada.

La literatura *pastoril*

Francesc Comte ens narra com els rossellonesos del segle XV, durant la nit de Sant Joan, encenien a la muntanya sagrada del Canigó aquestes fogueres com a reclam i exigència. Es podien veure, a ambdós costats dels Pirineus, com un acte de revolta contra l'empenyorament dels Comtats als francesos (1462-1493). Comte considerava que França era una nació estrangera. Andreu Bosch, en el seu llibre *Sumari, índex o epítome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya* (Perpinyà, 1628), edició moderna a Curial (Barcelona; Sueca: Impr. Palacios, 1974), explica les interioritats d'aquesta invasió en defensa de la pàtria, que volgueren tant sofrir pel rei d'Aragó, per son servei: «Per quins actes, y casos obtingueren los de la vila de Perpinyà en Rosselló lo títol de fidelíssim menja rates, y carn humana, y de aquí comunament Cathalans menja rates» (p. 44 i seg.) Més modern i amb aparat de notes i apèndixs impressionants, hom pot consultar el llibre de Jean Calmette, *Louis XI, Jean II et la révolution catalane: 1461-1473* (Tolosa; París: É. Privat; A. E. Picard, 1903; Genève: Slatkine Reprints, 1977).

Josep Sanabre, en exposar els primers intents francesos d'ensenyorir-se del Rosselló dins *Resistència del Rosselló a incorporar-se a França* (Barcelona: Barcino, 1970, p. 17), diu a propòsit de l'assetjament francès en temps de Lluís XI i Joan II d'Aragó: «La lluita havia durat

trenta anys. El país visqué una veritable captivitat durant una generació. Perpinyà i Barcelona celebraren l'alliberació dels comtats pirinencs amb grans solemnitats populars». Potser una d'aquestes celebracions foren els balls, l'encesa d'aquests focs, el fet de col·locar enramades, el simbolisme de les quals se m'escapa. També ens consta que es cantaren càntics i es feren sermons, potser amb bronzits de dolor. A Girona també arribaren les notícies dels fets: Arxiu Municipal, *Manual d'acords* (1472-1473) i *Resoluciones capituli* del secretariat de la catedral (1462-1473, 1473-1482).

Els textos de les *Il·lustracions*

D'acord amb l'època que li va tocar de viure, Comte escriu un text historiogràfic, unes proses politicohistòriques de diversa factura, en les quals hi entra la geografia, la història, mitologies, costums, el paper de la llengua llemosina, etc. No cal dir que també beu en el gènere *pastoril*, en la literatura dels llibres de pastors, llavors de moda. És possible que, en aquests apunts, el notari d'Illa idealitzés un xic aquest món de majorals que manaven, de pastors i pastores que ballaven i dansaven, a l'entorn del foc, al so d'instruments pastorils. També feien enramades (possiblement curses i exercicis), s'armaven simbòlicament «de moltes maneres d'armes». Aquest notari erudit situa la seva narració l'any 1466. Comte potser ho escriu per memòria. Calia explicar a les generacions que venien les malifetes, la repressió dels francesos contra el poble rossellonès. Heus aquí uns quants fragments escollits de les *Il·lustracions*:

[Costums pastorals]

I molts anys, los mayorals de les ramades dels bestiaris que són en ditas cordilleras, en la vespre de Sant Juan de juny se'n pújan en lo més alt de la montanya de Canigó, que és en lo mix de las predites dos grans cordilleras, y de allí miran los focs fan los llurs pastors en les llurs jaces, faent-los ells també foc per senyalar-los com los estan mirant de dita gran montanya; de la qual, no tan solament descobren los focs fan la dita vespre los pobles rossellonesos, confletans y çardans, més encara descobren los dels catalans y francesos. (P. 186-187)

[Empenyorament del Rosselló a França]

Y com se seguís que en lo any mil quatre-cents sexanta-y-sis de la Nativitat del Senyor, estant dits mayorals, la nit de Sant Juan de juny, en la dita montanya, faent los focs y alegrías acostumades, y mirant los fochs fèyan los pobles catalans y francesos, mirant també las profundas valls dels çardans,

confletans y rossellonesos, en los quals no·s veyan ningun foc, representant en ellas una tan gran tristor, que, moguts los mayorals de la Corbera, Fenolleda, Capsir, Donasà, Saut, foxencs, urgellesos, empuritans ab gran sollicitut demanaren als mayorals dels rossellonesos, confletans y cerdans, la causa per què no·s fèyan los focs acostumats de fer-se en aquella nit en llurs pobles [...].

De necessitat se agueren de donar y posar baix lo domini del regne dels francesos, y com la llur antiga nació fos dels verdaders espanyols y de la nació goda, no podent suportar ésser governants per nació estrangera, en aquella nit, en la qual ells, en altre temps, fèyan tantes alegrias ab molts focs y balls; y en lo matí de dita festa de Sant Joan, que acostumave llur jovent armar-se de molta manera de armes, faent tantes enramades ab les quals representaven la milícia antiga de sos predecesors, ara era tot tristor y dol. (P. 188)

Y tornant lo mayoral a la montanya, manifestant a sos companyons la causa de aquells focs y alegrias de las ditas valls, fonc tant lo contento dels mayorals del Rosselló que, fetes primer les gràcies a nostre Déu y Senyor ab un cant semblant del Te Deum laudamus etcètera, responen-li tots los altres mayorals ab lo so de llurs instruments pastorils, amostraren lo contento y alegria que tenían de tal jornada; y acabat de fer les gràcies, començaren los llurs balls a l'entorn dels focs, que, per ésser ells tan grans, amb la altitud de la dita montanya aparia als habitants de ditas valls que aquell foc arribava al cel. (P. 189)

Cansats ya de ballar y estant ab repòs, los més antics mayorals, regonexent tots los focs de Catalunya y de la França y de les valls, començaren a comptar com se éran poblades totes les predites regions, y edificades llurs ciutats, amb un tal gentil discurs [...] (P. 189).

Uns focs que no eren joguines

El complex de costums sobre la celebració de la nit de Sant Joan (fogueres i falles) és enorme. Manquen també estudis comparatius amb altres cultures. Tampoc he volgut entrar en les moltes teories que expliquen el seu origen: n'hi ha d'ordre etnogràfic, històric i profilàctic. La bibliografia és immensa. Vegeu, per exemple, el llibre de Josep Romeu, *La nit de Sant Joan* (Barcino: Barcelona, 1953 [Biblioteca Folklòrica, IX]), encara útil en molts aspectes.

Aquí, al Rosselló, durant el segle XVI, les explicacions a l'entorn de les fogueres que ens forneix Comte tenien un caràcter purificador, d'allunyar els genis del mal, el domini francès. Les fogueres que es veien des de les Corberes fins a l'altra banda dels Pirineus, a l'entorn de les quals hom cantava, salmodiava, discursjava, tenien un sentit col·lectiu, cerimonial, una regolfada de tristor. El caliu era esgarriat i el goig, marcit. El Canigó, en l'imaginari col·lectiu, és encara un egregi monument. Comte ja es revoltava contra les pretensions de la Corona francesa.

Poca gent coneix que aquesta tradició d'encendre focs a Catalunya i al Rosselló és tan reculada. Gairebé tothom la situa durant els segles XVIII i XIX. La Flama del Canigó en seria una recuperació descafeïnada, desproveïda de tot element reivindicatiu. Si fóssim més decidits, quantes fogueres no hauríem d'encendre a la llum de la Catalunya sotmesa des de fa segles. Sant Joan, Diada Nacional de Catalunya, podria ser una festa molt més popular i sorollosa.

Josep Carner té un poema, «1714», publicat a *Lloc*, uns versos del qual encara em semblen profètics i crec que lliguen amb el problema colonitzador que denunciava Comte:

*El vent se'n du la cendra de les lleis.
Homes callats, coberts de sang i sutge,
Alcen l'esguard impenitent que jutja:
Poble vençut que sobreviu als reis.*

Per si en voleu saber més:

Jean IBÁÑEZ; Liliane IBÁÑEZ; Ester GRATACÒS, [«La flama del Canigó / La flamme du Canigou»](#), dins *El patrimoni festiu del Pirineu. Desenes Trobades Culturals Pirinenques*, Andorra; la Seu d'Urgell; Puigcerdà: Societat Andorrana de Ciències; Institut Comarcal de l'Alt Urgell; Institut d'Estudis Cerdans, 2014, p. 219-226.

Pep Vila
Juny de 2025

NOTA: Article publicat originàriament el 22 de juny de 2025 al blog: <https://mariatoldra.com/2025/06/22/un-foc-purificador-la-flama-del-canigo-en-la-nit-santjoanenca-el-testimoni-de-francesc-comte-segle-xvi/>